

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ФОРМА СУДОВИХ ПРОЦЕСІВ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

У статті наводяться визначення поняття позову в різних галузях процесуального права, дається авторське уніфіковане визначення цього поняття, зазначаються уніфіковані вимоги до позовної заяви у трьох галузях процесуального права, традиційні і нові види позовів та їх особливості, доводиться, що позовне провадження в його формі, структурі та процедурі є аналогічним у всіх галузях процесуального права, а тому має всі можливості для уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Ключові слова: позовне провадження; позов; позовна заява; види позовів; види судових викликів; уніфікація поняття позовного провадження.

Курило Н. П. Исковое производство как универсальная форма судебных процессов в различных отраслях процессуального права.

В статье дается определение понятия иска в разных отраслях процессуального права, авторское унифицированное определение этого понятия, приводятся унифицированные требования к исковому заявлению в трёх отраслях процессуального права, определяются традиционные и новые виды исков и их особенности, доказывається, что исковое производство в его форме, структуре и процедуре аналогично во всех отраслях процессуального права, а поэтому может быть унифицировано в едином Судебном процессуальном кодексе.

Ключевые слова: исковое производство; иск; исковое заявление; виды исков; виды судебных вызовов; унификация понятия искового производства.

Kurylo M. P. Action proceedings as a universal form of judicial procedure in different branches of procedural law.

The article gives definitions of the concept of legal action in different branches of procedural law, suggests the author's unifies definition of the concept, lists unified requirements for the statement of action in three branches of procedural law, describes traditional and new types of legal actions and their characteristic features, proves, that action proceedings in its form, structure and procedure is on all fours in all branches of procedural law, and thus, it is possible to include the concept in the Integrated Court Procedural Code.

Keywords: action proceedings, legal action, statement of action, types of legal actions, types of notices of appointment, unification of the concept of action proceedings.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кожна особа має необмежену кількість суб'єктивних прав, найважливішим з яких є право на судовий захист. Змістом такого права є, з одного боку, широкий спектр процесуальних гарантій, які забезпечують це право, а з іншого – ціла низка відокремлених процесуальних форм, у межах яких здійснюється захист. Основною процесуальною формою судових процесів є позовне провадження, характерне не лише для цивільного, але й для господарського, адміністративного і навіть кримінального судочинства.

Сутність позовних проваджень є завжди спір між сторонами про цивільне, господарське чи адміністративне право. Дослідники різних галузей процесуального права визнають, що для кожного виду позовного провадження, незалежно від виду процесуального права, характерним є, з одного боку, наявність сторін із різноспрямованим інтересом, а з іншого – наявність спірного предмета, що мають місце в межах процесуальної форми судових процесів.

Право зацікавленої особи на відкриття провадження справи в суді та судову діяльність щодо захисту порушеного, невизнаного чи оскаржуваного права або інтересу реалізується через позов.

Треба зазначити, що в теорії процесуального права позов розглядається вченими по-різному: тільки як інститут процесуального права; як юридична категорія, яка властива самостійно матеріальному праву, або як єдине поняття матеріального та процесуального права.

З огляду на наявність різних підходів до визначення цієї фундаментальної процесуальної категорії вважаємо, що дослідження особливостей позовних проваджень, їх спільних та відмінних рис у різних галузях процесуального права є актуальним як з теоретичного, так і з практичного погляду, оскільки на сучасному етапі саме позов дозволяє захистити в легітимному юридичному порядку права і законні інтереси громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання позовної форми захисту прав та інтересів громадян знайшли висвітлення у працях учених різних галузей процесуального права, зокрема С. С. Алексєєва, М. А. Гурвича, В. В. Комарова, А. Ф. Клейнмана, Д. Д. Луспеника, Г. Л. Осокіної, В. І. Тертишнікова, С. Я. Фурси, М. С. Шакарян, М. Й. Штефана, Д. М. Чечота, С. В. Ківалова, В. В. Яркова, М. М. Ясинка, А. П. Сергєєва, Є. Додіна, Р. Калюжного, Р. О. Куйбіді, В. І. Шишкіна, А. В. Бречко та ін.

Формулювання цілей дослідження. Метою нашого дослідження є визначення спільних та відмінних особливостей форми, структури і процедури позовного провадження в різних галузях процесуального права з метою уніфікації цього поняття в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позовне провадження є універсальною спеціалізованою процесуальною формою судових процесів, у межах якої розглядаються всі справи, в яких має місце спір про право.

При цьому кожне таке провадження створює структуру процесуальної форми позовного провадження, початок якого пов'язується з позовом. Проблеми позову і позовної форми захисту прав постійно привертають до себе увагу як учених, так і практиків.

Так, на особливу увагу заслуговує думка авторів колективної монографії «Проблеми судебного права» (1983), які стверджують, що позов – це родове поняття, характерне для всіх процесуальних галузей права. Зрозуміло, що таке твердження чи не вперше в науці процесуального права дозволило говорити про універсальність категорії позову і про її використання в цивільному, кримінальному, адміністративному та інших процесах [1, с. 69]. На можливість використання позову не тільки в цивільному, а й в адміністративному та кримінальному процесах звертав увагу і В. А. Рязановський [2, с. 17].

Відомий сучасний дослідник у галузі цивільного процесуального права В. І. Тертишніков визначає позов як матеріально-правову вимогу, звернену позивачем до відповідача через суд з метою відновлення порушеного, невизнаного або оспорюваного права, пред'явлену в установленій законом процесуальній формі [3, с. 142].

У господарському процесі позовом визнається спрямована через суд вимога позивача до відповідача щодо захисту порушеного або оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі [4, с. 120].

Поняття адміністративного позову законодавець виклав у п. 6 ч. 1 ст. 3 КАС України, відповідно до якого адміністративний позов – це звернення до адміністративного суду з метою захисту прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах [5].

Таким чином, у всіх трьох процесуальних галузях права позов визначається як: а) вимога (звернення) матеріально-правового характеру; б) вимога, спрямована на захист та відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права, охоронюваного законом інтересу чи свободи; в) вимога, яка має встановлену законом процесуальну форму.

Отже, позов – це спеціально передбачене законом звернення фізичної чи юридичної особи до держави в особі суду з метою повідомлення про те, що її законні права, свободи чи інтереси порушені та з проханням захистити чи поновити їх.

Загальновизнано, що позов подається до суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. Кожна позовна заява має письмову форму та свій, обумовлений конкретними обставинами зміст у вигляді конкретних матеріально-правових вимог, які в обов'язковому порядку повинні бути підтверджені доказами. При цьому вимоги до позовної заяви в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. Так, ст. 119 ЦПК, ст. 54 ГПК мають одну й ту ж назву «Форма і зміст позовної заяви». Стаття 105 КАС України має назву «Форма і зміст адміністративного позову». Частина перші цих норм зазначають, що позовна заява подається до суду в письмовій формі. У ч. 1 ст. 106 КАС України закріплено такі ж вимоги до змісту позовних заяв. Так, позовні заяви в усіх трьох процесуальних галузях права повинні містити: 1) найменування суду, до якого подається заява; 2) ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається представником, їх місце проживання (перебування) або місцезнаходження, поштовий індекс, номери засобів зв'язку чи електронної пошти, якщо такі відомі, індивідуальний ідентифікаційний номер за їх наявності чи якщо це юридична особа; 3) зміст позовних вимог; 4) ціну позову щодо вимог майнового характеру; 5) виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; 6) зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, наявність підстав для звільнення від доказування; 7) перелік документів, що додаються до заяви.

Підставами позову незалежно від його процесуальної належності є ті об'єктивні обставини, які зумовили виникнення спору, та ті порушення, які, на думку позивача, і є тими порушеннями його прав з погляду чинних норм матеріального права.

Предметом кожного позову є матеріалізована вимога позивача, яку він пред'являє відповідачу, вважаючи останнього порушником його законних прав. Безумовно, відповідач може погодитися чи не погодитися з такою вимогою позивача, оскільки остання, як правило, пов'язується із грошовим відшкодуванням чи усуненням певних перешкод зазвичай з відшкодуванням моральної шкоди. Таким чином, предмет спору індивідуалізує спірні правовідносини, що є важливим у першу чергу для суду, оскільки законодавець по суті поділив позови за матеріально-правовою і процесуально-правовою ознакою, при цьому останні поділяються на позови а) про визнання; б) про присудження; в) перетворювальні позови.

Позови про визнання пов'язані зі встановленням певного факту, наприклад, факту батьківства. Вони є остаточними, примусово не виконуються і є лише документом – фактом для пред'явлення в різні установи за необхідності.

Позови про присудження пов'язуються з конкретною матеріальною чи нематеріальною вимогою, яка може виконуватися примусово органами Державної виконавчої служби.

Перетворювальні позови – це позови про встановлення, зміну чи припинення правовідносин.

Разом з тим розвиток суспільних відносин, зміни в економічному житті, зокрема збільшення частки приватної власності, зумовили появу нових видів позовів. Мова в першу чергу йде про групові позови. Так, сьогодні реальністю є колективні трудові спори, які мають місце між профспілками чи трудовим колективом, з одного боку, і роботодавцем – з іншого, щодо цілої низки життєво важливих питань – права на працю, права на гідну заробітну плату, права на належну охорону праці, права на відпочинок, права на соціальний захист тощо. На сьогодні законодавець допускає вирішення таких спорів лише в позасудовому порядку, закріплюючи позасудову процедуру їх вирішення в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [6]. Сьогодні жоден суд не має закріпленої законодавчої процедури розгляду таких справ, оскільки науковці з трудового права поки що не вважають такі спори трудовими. Так, А. С. Пашков зазначає, що колективні відносини носять лише організаційний характер щодо встановлення умов праці і не можуть бути визнані трудовими відносинами поряд з індивідуальними трудовими відносинами [7, с. 81]. Цієї думки дотримується і В. С. Венедіктов [8, с. 10]. Незважаючи на дискусію з приводу цього питання, ми стверджуємо, що це також спір, який повинен мати вихід у судову систему, оскільки вищезазначені права трудового колективу за умови їх порушення створюють спір про право, яке, безумовно, повинно захищатися судом.

На нашу думку, групові позови характеризуються такими особливостями: а) певною кількістю позивачів; б) ідентичністю позовних вимог; в) однотипністю підстав позову; г) наявністю одного відповідача; д) однотипністю предмета доказування; е) єдиним змістом резолютивної частини судових рішень; ж) єдиним підходом до виконання судових рішень.

Зрозуміло, що групові позови – це поєднання безлічі однотипних позовів в одне провадження, в якому є один і той же відповідач, один предмет доказування, одна й та ж вимога, один і той же спосіб задоволення позову. Прикладом можуть бути загальновідомі позови «дітей війни» у 2008–2010 роках, коли в суди окремо звернулися мільйони людей з однаковими вимогами. При цьому ті особи, які звернулися до суду першими, отримали компенсаційні виплати, ті особи, які звернулися пізніше, мали ускладнення з виконанням їх судових рішень, а останні – поки що не отримали нічого. Таким чином, практика показує, що ні держава, ні процесуальне законодавство, ні стадія виконання не готові до наявності колективно-групових спорів, бо правові інструменти для їх оперативного вирішення у процесуальному законодавстві відсутні.

Іншу групу нових позовів становлять похідні позови. Цьому виду позовів, які не мають свого закріплення у процесуальних кодексах у питаннях процедури їх розгляду, не приділяється жодної уваги законодавцем. На цю групу позовів звернув увагу ще в 1996–1997 роках П. Малишев, досліджуючи їх на основі акціонерних товариств США. [9, с. 96]. Такі позови пов'язуються з акціонерами, що зазнали збитків, та менеджерами, які своїм невдалим управлінням призвели акціонерне товариство до збитків. До нових позовів також належать і позови щодо невизначеного кола осіб, проте ці питання також не мають процесуальної процедури їх розгляду.

Отже, позовне провадження є основою судочинства в усіх процесуальних галузях права, а тому є універсальною процесуальною формою судових процесів, яка починається з відкриття судом провадження у справі. Це важлива процесуальна дія як для сторін, так і для суду. Для сторін це означає початок судової процедури, а для суду – початок загального процесуального строку, в

межах якого суд повинен розглянути й закінчити справу. Ця процесуальна дія суду характерна для всіх процесуальних галузей права (ст. 122, ст. 64 ГПК, ст. 107 КАС України), яку неможливо не виконати, оскільки вона є процесуальним початком, після якого у сторін і суду виникають процесуальні права та обов'язки (ст. 27, ст. 31 ЦПК, ст. 51, ст. 54 КАС, ст. 22 ГПК України).

Без сумніву, ця ключова процесуальна дія суду є швидкоплинною і в подальшому пов'язується з технічними діями, які полягають у виклику сторін, третіх осіб, їхніх представників для попереднього розгляду справ.

Загальновідомо, що однією з форм судових викликів є судові повістки (ст. 74 ЦПК, ст. 33 КАС, ст. 65 ГПК України), зміст яких викладено в ч. 1 ст. 75 ЦПК, ст. 33, ст. 34 КАС України. Таким чином, інститут судових викликів і повідомлень є характерним для всіх процесуальних галузей права і ґрунтується на тому, що судові повістки, судові повідомлення є спеціалізованими процесуальними документами, які стосуються організації судових процесів.

Сьогодні набувають поширення виклики через засоби масової інформації, але це стосується випадків відсутності відповідача за вказаною позивачем адресою. У той же час така форма виклику в судові засідання є доречною для групових позовів, позовів щодо невизначеного кола осіб, оскільки такі виклики охоплюють велику територію і, відповідно, значну кількість осіб. Проте, на нашу думку, для ефективного захисту прав та інтересів особи, вчасного повідомлення сторін про час і місце судових процесів доречним є створення окремого постійного друкованого органу, наприклад, газети «Судові виклики і повідомлення» обласного підпорядкування з її отриманням районними радами, міськвиконкомом і всіма сільськими радами.

Не викликає сумніву, що однією з найважливіших стадій судового процесу в судах першої інстанції є попередній розгляд справ. При цьому ця стадія судового процесу є ключовою, оскільки в межах процесуальної форми попередніх судових засідань уперше визначається позиція сторін, вирішується питання судових доказів, клопотань та призначається справа до безпосереднього її розгляду (ст. 130 ЦПК, ст. 65 ГПК, ст. 111 КАС України). Проте задля оптимізації судового процесу законодавець сьогодні не передбачає попередній розгляд справ як обов'язкову стадію судового процесу. Таким чином, оперативність розгляду справ почала підмінити якість розгляду і вирішення справ (статистику). Розв'язання проблеми ми вбачаємо в можливості перенести акцент усіх підготовчих дій на рівень примирних процедур у позасудовому їх порядку.

Висновки. Отже, ми розглянули позовне провадження з точки зору його універсальності у сфері різних процесуальних форм та інститутів як чинних, так і нових, які, безперечно, з часом отримують своє нормативне закріплення та свою процедуру розгляду в Судовому процесуальному кодексі України як складовій Судового права, оскільки позовне провадження в його формі, структурі та процедурі є аналогічним у всіх галузях процесуального права. Ми не можемо, не погодитися з думкою В. В. Яркова, який зазначав, що «правомерной может быть постановка вопроса о дифференциации судопроизводства только по критерию спорности его предмета ... равно как и дифференциации внутриспорных производств по предмету судебной деятельности с целью специализации судов и судей» [10, с. 184–185]. Разом з тим сьогодні господарське судочинство не поділяє справи на окремі їх категорії. Адміністративне ж судочинство навпаки у главі 6 КАС закріплює особливості розгляду окремих категорій адміністративних справ.

Таким чином, Судовий процесуальний кодекс покликаний уніфікувати загальні положення всіх процесуальних галузей права з метою єдиного підходу до розуміння судових процедур, їх суті і мети для ефективного здійснення правосуддя в усіх процесуальних галузях права.

Список використаних джерел:

1. Полянский Н. Н. Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский., М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников. – М. : Наука, 1983. – 219 с.
2. Рязановский В.А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М., 1996.
3. Тертишніков В.І. Цивільний процес України: Навч.- практ. посіб. / В. І. Тертишніков. – Вид. 4-е доп. і переробл. – Х. : Вид-во «Юрайт», 2012. – 424 с.
4. Притика Д.М. Арбітражний процес / Д. М. Притика., М. І. Тітов, В. С. Щербина. – Х. : Консум, 2001.
5. Кодекс адміністративного судочинства України: із змінами і доповненнями [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

6. Закон України Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 227. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%d0%b2%d1%80>.

7. Пашков А. С. Проект нового Трудового кодекса / А. С. Пашков // Государство и право. – 1995. – № 3.

8. Венедіктов В. С. Роль науки трудового права в контексті розбудови громадянського суспільства. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: м. Путивль, 14–16 червня 2012 р. / За заг. ред. В.С. Венедіктова. – 294 с.

9. Малышев П. Косвенные иски акционеров в судебной практике США / П. Малышев // Российский юридический журнал. – 1996. – № 1. – С. 95–104.

10. Решетникова И. В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России / И. В. Решетникова, В. В. Янков. – М. : Изд-во Норма, 1999. – 312 с.

** Курило Микола Петрович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету.*